

ŽENSKI LIKI V VORANČEVIIH NOVELAH

V obširni freski kmečkega sveta, ki jo je Voranc načrtal v Samorastnikih, zavzemajo ženski liki pomembno mesto, ne zaradi tega, ker bi pisatelj hotel posebej poudariti vlogo ženske v družbi, temveč zato, ker prav nekatere ženske osebe izstopajo v teh novelah zaradi svojega uporniškega duha. Ti liki vzbudijo toliko večjo pozornost, ker Voranc navadno ni oblikovalec velikih figur; v večini svojih del ne pozna junakov, ki bi simbolizirali neko človeško usodo, nasprotno — naniza nam celo galerijo majhnih ljudi in celo vrsto majhnih dogodkov, ki kot drobni sestavni deli širšega mozaika prikazujejo življenje njegovega kmečkega sveta. Boj za obstanek skoraj v vseh novelah izpolni obzorje Vorančevega človeka in ga poenostavi, ko mu odvzame velik del njegovih čustvenih zmožnosti.

V ta zaključeni svet, v katerem so odnosi med ljudmi povečini zreducirani na golo bivanjsko vprašanje, prav ženski liki včasih vnesejo neko disonanco, ki ga vznemiri in v njem celo povzroči prevrat. Tako poleg številnih ženskih tipov, ki trpno sprejmejo svojo vlogo matere delavke in žene, srečamo tudi drugačen tip ženske, ki se ne prilagodi razmeram, v katerih živi, temveč sledi svojemu nagonu, ne da bi se ozirala na posledice, ki jih povzroči njen upor. Seveda se ta upor lahko razmahne na različni ravni. Poleg upora, ki privede žensko le do spora z družbenimi moralnimi zakoni, najdemo še drug, bolj kompleksen upor, ki zavzame celo območje odnosov med posameznikom in skupnostjo in je torej edini resnično prevratniški.

Kot prototip najbolj splošnega Vorančevega ženskega lika, ki se ne upira razmeram, v katerih živi, vzemimo Dihurko iz »Boja na požiralniku«. Življenje na posestvih, kakor ga opisuje Voranc v »Samorastnikih«, povečini ne razburkajo zunanji družbeni dogodki, temveč razmere na posestvu samem. Posestvo je namreč zaključen svet, družina na njem je tako zaznamovana z življenjem, ki ga ukazuje zemlja, da ne moremo govoriti o širši kmečki skupnosti, temveč samo o posameznih družinskih organizmih, ki se trmasto in vztrajno oklepajo svoje zemlje, in se z njo borijo do konca. Ženska je v tem boju, enako kakor kakor vsak drug član družine, navzoča z vso svojo močjo. Prav zato nima skoraj nobene osebne poteze in se vključi v vrsto vseh tistih, ki so se pred njo in z njo zgarali na posestvu.

Usoda Dihurke se posebej ne loči od vrste dogodkov, ki zadenejo njeno hišo. Pisatelj ji posveti skoraj manj pozornosti kakor kraji krompirja ali boju s požiralniki, ki z vlažno nenasitnostjo ogrožajo družinsko eksistenco. To je značilna Vorančeva žena, ki se primožni na bajto in ki jo beda tako omreži v delo in skrb za družino, da se popolnoma izgubi v tem. Njeno življenje poteka v nenehnem in enakomernem ritmu med garanjem doma, dnino pri sosedih in rojstvu številnih otrok, ki se v skoraj rednih presledkih kot njih del vrivajo med opravke. Eno ali drugo se ji zdi tako naravno in neizbežno, da ne loči več svojih odnosov do dela in otrok, temveč do obojega ohranja enako močan občutek dolžnosti, ki jo pripelje do skrajnega žrtvovanja in samozatajevanja.

Svojo voljo do dela globoko povezuje s skrbjo za otroke in zna predvsem tako izraziti svoje materinsko čustvo: »Po sobi je utripalo enakomerno dihanje otrok. To dihanje ji je na mah pregnalo spanec in ji vzbudilo čuden odpor. Brez jasnih misli še, a že previdno, kakor bi se morala skrivati, se je tiho splazila v vežo, od koder je prisluhnila na dvorišče... Potem je vzela izza trama srp, stisnila kamen, narahlo odpahnila vežne duri ter jih spet previdno zaprla, nato pa s cokljami pod pazduho smuknila za hišni vogal. Od tam je zdirjala v eni sapi proti ječmenu na — bradavici —.« V kritičnih trenutkih pa mimo neizprosne zakona revščine zmore zelo neposredno pokazati svojo materinsko skrb. Čustveno je dosti bolj večstranska kot Vorančev očetovski tip. V krutem »Boju na požiralniku« je več mest, kjer se ženska postavi za otroka, zanj zna najti dobro krettno in ljubezni polno besedo. Ko Dihurček uide od bogatega Osojnika in ga oče po večdnevem skrivanju najde na podstrešju, ga zato do nezavesti pretepe, ga mati »z enim sunkom iztrga iz očetovih rok« in brani s krikom: »Mene ubij, če hočeš!«

Njeni odnosi do moža so bolj enostavni in enostranski. Če zanj najde dobro besedo, jo vedno poveže z njegovim trudom in trpljenjem, ki je enako njenemu: »Naj počiva siromak, ki se tako noč in dan ubija za družino.« Njun odnos določa samo skupno garanje na posestvu, ki jima postane posrednik vsakega nežnega občutja. Ko Dihurja odkrijeta nočno delo, ki sta ga na domačih njivah opravila »z zavestjo, da sta drug drugega ukanila«, ju presunejo enaki občutki: »Ko je šla skozi log, ji je ob pogledu na pokošene redi zastal korak. Pri tem jo je spreletelo toplo, a grenko zadoščenje.« Podobno nam Voranc opiše moževo presenečenje: »Ko se je Dihur po malici vračal od soseda, je onemel obstal pred ‚bradavico‘. Toda nagrbano lice se mu je takoj razvedrilo, pri srcu mu je bilo mehko in trpko hkrati.« Delo je tako usoden »tečajnik« njenega življenja, da jo celo smrt zaloti pri garanju. Pomeni dogodek, ki se komaj loči od drugih dogodkov, vrstečih se v življenju te družine. Pisateljev komentar jasno opozori na to, kako ta svet sprejema njeno smrt: »Dihurke ni bilo več. Do takrat bi ravno tudi repa o pravem času prišla v zemljo.« Taka ženska je trpinka, ki se svoji usodi ne upre, temveč jo sprejema kot nujnost, iz katere ni nikakršnega izhoda. Cilj njenega življenja je, premagati sovražno silo, ki ogroža obstoj družine. Zaradi neenakosti sil, ki si stojita nasproti, njen lik zadobi tragično noto. V tem konfliktu, ki je nenehen in katerega izid je že določen vnaprej, se zdi taka ženska poveljučana, nič manj kakor upornice, kakršne je Voranc prikazal v »Ljubezni na odoru« in v »Samorastnikih«, čeprav ji pisatelj ni posvetil tolikšne pozornosti kot Radmanci in Meti v omenjenih novelah.

Po obravnavi tega lika, ki zaradi svoje neizrazitosti in sivine pusti komaj bežen spomin, ker je podoben vrsti drugih žensk, ki so se prav tako primožile na bajto, ki so prav tako garale in imele prav tako »široke obraze, dolge roke in tenke noge s posinjelim stopalom«, si oglejmo drug ženski lik. Nastopi v »Ljubezni na odoru« in se v mnogočem bistvenem razlikuje od prejšnjega. To je ženska, ki je tako polna nepremagljive življenjske sile, da je v povesti opazna kot edina junakinja in nam ostane v spominu kot samobitna osebnost, ki se ne da gnesti usodi, temveč jo s svojo močjo preoblikuje in odločilno vpliva nanjo. To je upornica, ki iz svoje prvobitne narave črpa življenjsko moč, ob kateri je usoda ne more streti. Vzporedno z dogodki, ki jih pisatelj niza v življenja svojih kmetov, je ona sama dogodek, kateremu enako kot naravnim pojavom ni mo-

goče določiti izvora in vzroka: »Kje neki vzame to moč, ko pa dela kot črna živina in jé le krompir in zelje?« Na to vprašanje soseske nam pisatelj ne zna odgovoriti drugače kakor s tem: »Toda Radmanca je bila Radmanca.« Obenem se zdi Vorancu potrebno poudariti, da se z njeno notranjo močjo ujema tudi telesna moč in lepota, ki sta v njegovem svetu enako izjemni. »Njen obraz je bil širok, lep, zdrave, malo zagorele kože, ki je rada zardevala, kadar je kdo kvantal. Posebno čudna, življenja polna in vabeča so bila njena široka usta, polna močnih belih zob, ki so tiščali v vlažnih, obilnih dlesnih in so ob smehu prihajali do zadnjega kotnika na beli dan.« Razen takega orisa pa nam Voranc ne daje psihološke razlage te izjemne osebnosti. Sprejme jo kot naravno dejstvo, podobno dejstvu, da se v čebelnjaku pojavi matica. Vendar obstaja stičišče med enim in drugim tipom Vorančeve ženske. To je neugnanost pri delu, ki ga obe ženi sprejemata kot nekaj samoumevnega, čeprav ga ne sprejmeta z enako vdanostjo v usvojeno trpljenje. Prav ta nevdanost prinese globok nemir v enakomerni življenjski tok, ki ga tudi tragični dogodki ne morejo do dna razburkati. Čustveni svet Radmance je dosti bolj razvit in kompleksen kot pri ženskah prvega tipa. Radmanca ne zmore obstati v mreži zakonov in navad, v kakršno so ujeti drugi, temveč jo pretrga ne glede na posledice. Tako početje ni namerno, ampak odsev njene prvobitne moči. Njen odnos do ljubezni je plod globokega in neuničljivega prepričanja, da ima pravico do polnega življenja, ki izvira iz sle po resničnem čustvenem izživljanju. Kljub težavam, ki jo doletijo, se Radmanca nikdar ne pokesa svojih odločitev, temveč do konca vztraja pri svojem neugonobljivem sklepu. Niti Voruhova smrt ji ne more zlomiti duha in ji vsiliti dvom o pravilnosti njenega ravnanja: »Mati je dvignila glavo, pogledala skozi solzne oči zdaj enega, zdaj drugega otroka, potem je vzela njuni glavic, jih nežno stisnila v naročje tesno k Voruhovi glavi in z boleznim, a močnim glasom rekla: ‚Smrt!‘«

Vorančeva ženska je obsojena na to, da nikoli ne najde človeka, ki bi ji njej enak stal ob strani. Njena osebnost je tako močna, da je ni mogoče preseči. Za svoja dejanja vzame nase vso odgovornost in jih je tudi pripravljena plačati z lastnim trpljenjem, ki ji postane vir pravic do lastne izbire. Radmanca je prepričana, da je zadostila svojemu možu, ko jo je do nezavesti pretepel: »Ko se ji je moč spet povrnila, je odšla v dimnico, povezala neke stvari v culo, vzela v naročje Mecna ter zapustila bajto z besedami: ‚Pred njim sem zdaj za ta svet čista!‘«

Tudi njeni stiki z otroki so bolj zapleteni kot podobni stiki pri ženski prvega tipa; določa jih njen ljubezenski odnos do Voruha. Ljubezen do Voruha Radmanco pripelje tako daleč, da jih celo zapusti. Toda prav njena močna čustvena narava, ki jo je prisilila, da je sledila ljubezenski sli, ji ne dovoli, da bi se odpovedala materi v sebi. Materinsko čustvo jo pripravi do tega, da zbere svoje otroke okrog sebe tudi po begu od doma in ji narekuje besede, polne samoodpovedi: »Kdaj bomo pa šli kupovat obleke, mati?« je hotel vedeti Karmuh.

»Na letni sejem. Vidva bosta šla in Afrula in jaz, pa bomo kupili vseh sedem oblek.«

»Zate nič?«

»Za mene le, če bo denarja ostalo.«

Kakor pasivni tip Vorančeve žene, tako je tudi Radmanca, ki ji je popolnoma nasprotna, pokazala globoko materinsko čustvo, ki pa se nenehno prepleta

z njeno erotično ženskostjo. Je mati in ljubica hkrati; rojstvo otroka je zanj naravna posledica ljubezni. Toda otrok ji ne more izpolniti in nadomestiti potrebe po ljubezenskem čustvu. Za otroka se je pripravljena žrtvovati le do tja, kjer materinstvo ne ogroža njene ženosti. V bistvu je torej čustveno izredno zahtevna ženska, ki je razdvojena med materinskim čutom in ljubezensko slo. Kako vskladiti obe nagnjenji, je njen resnični problem, ki ga sama lahko reši le deloma in ki ji ga bo v celoti razrešila nasilna Voruhova smrt.

Podobno strastno in nebrzdano naravo srečamo tudi v podobi Mete, junakinje Vorančevih »Samorastnikov«. Meta je v začetku povesti prikazana kot mlado, življenja polno dekle, ki se ne glede na posledice preda svoji ljubezni do Ožbeja. Vendar pisatelj Metin značaj nato dopolni, saj mu postane simbol upora proti družbenim krivicam, tako da jo moramo obravnavati kot poseben, samostojen tip. Že izhodišče Radmančine in Metine usode je različno: v Radmančinem življenjskem obzorju ni grozljivih in temačnih Karnic, ki jih pisatelj takoj v začetku »Samorastnikov« postavi Metini mladostni nebogljenosti nasproti. Radmanca opusti moralne zakone družbe, ki se ji ne more drugače maščevati, kakor da jo razvpije in osami, Meta pa prekrši notranji zakon bogatih kmečkih hiš, ki temelji v boju za ohranitev moči na stoletnih tradicijah, kar bo morala plačati s hudimi telesnimi in moralnimi mukami.

Kakor Radmanca, je tudi Meta v galeriji Vorančevih likov izjema, saj je trpljenje in beda ne moreta streti in jo uvrstiti med druge, ki sledijo uzakonjenemu redu. Med vsemi je takoj od začetka zaznamovana že zaradi svoje lepote, ki pomeni zanj lahko samo »nevarnost«: »Bila je srednje velike postave, belega obraza, plavih oči in temnih, ko konoplja dolgih las; njena koža je bila žametna, njena postava kot tisa na Obirju. Njena botra, karniška gospodinja, je hitro spoznala, v kaki nevarnosti je mlada iberžnica Meta. Zato jo je navaljala k samozatajevanju in pokori, da je morala moliti več rožnih vencev, kakor pa ostala družina.«

Brez boja se Meta prepusti svojemu nagonu. Pisatelj niti z besedico ne omeni, da bi si kaj pomišljala, postati Ožbejeva ljubica, zavreči red, v katerem je živela, stopiti z mesta, na katero jo je postavila usoda. V bistvu ostane preprosta kakor otrok, saj ji ni mar posledic svoje ljubezni. Čustvo je sila, ki ji daje prepričanje, da je na pravi strani. Iz tega popolnoma čustvenega doživljanja raste tudi njena upornost in trmoglavost; od tod črpa moč, da se upre Karničnikom in zakonom, ki jih ščitijo: »Videla ni ne Karnic, ne hišne časti in njena mlada ljubezen je gorela le z iskrenim, nesebičnim plamenom čiste vdanosti Ožbeju, izvoljeni in globoko občuteni lepoti najbližjega ji človeka.« Temu prvotnemu čustvenemu doživljanju, ki je vzrok njenega upora proti družbi, v kateri mora živeti, se pridružijo še drugi racionalni nagibi, ki so novi glede na prejšnji lik, ki Meto komplicirajo in ji vzamejo značaj naravne čutno čustvene sile, kakršna je značilna za Radmanco: »Toda to, kar je doživljala zdaj, ko je na eni strani z materjo vred občutila svojo revščino, svojo neznatnost in nevrednost, na drugi strani pa neizprosno trdoto svojih rednikov in njih dušeče sovraštvo... vrh tega pa poteptano ljubezen do Ožbeja, to jo je iztreznilo in navdalo z novo močjo.«

Metin lik torej ni enovito zgrajen, saj se v njem prepletata dve komponenti: elementarna in idejno simbolna. Meta je ženska, ki zmore občutiti veliko ljubezen in tudi trpeti zanj, z druge strani pa pooseblja upor brezpravnega

rodu, »ki se plazi po globačah«, proti bogatim Karnicam, »ki morajo iti brezobzirno svojo pot, če hočejo kraljevati«. Že v začetku povesti opazimo pogoje za dvojno oblikovanje Metine figure v Vorančevem opisu dvojnih nasprotnih družbenih razmer. Z ene strani nam prikaže mogočni rod Karničnikov, »ki so bili znani po svoji ošabnosti, trdovratnosti in samoljubnosti«, z druge strani pa suženjski rod Hudabelov, »ki so se preživljali z dninarstvom, z divjim lovom, s kresanjem smole in s prodajanjem črnega oglja«. Meta je zapletena v to družbeno realnost kot mlado in neizkušeno dekle. Njena ljubezen bo povzročila razdor s Karnicami in še bolj potisnila v osprednje razliko med Karničniki in Hudabeli. Sama se ne zaveda prepada med sabo in Ožbejem, v katerem vidi samo svojega ljubega, ne pa bodočega karnišniškega gospodarja. Šele ko mora prestopiti svojo prvo težko preizkušnjo, se porodi v njej odpor do Karnic, ki pa ni samo oseben, temveč zadobi že širši razmah. Meta se zave svoje revščine, svoje neznatnosti in nevrednosti, kakor tudi neizprosne trdote svojih rednikov in njihovega dušecnega sovraštva. Stoično sprejme nase trpljenje kot edino možnost odpora proti moči Karnic. Trpljenju in mučenju da tudi razumski, ne samo čustven pomen, saj je v odločnem sprejemanju »martre« že začetek njenega upora: »Vedela je, da mora sprejeti trpljenje kot neizogibni boj proti krivici in da mora v tem čeprav neenakem boju tudi zmagati.« Torej v tem trenutku stopi čustveni nagib njenega bistva na drugo mesto in se začne vedno bolj razvijati njena zavest. Meta ne bo več zgolj preprosta ženska, ki trpi zaradi svoje ljubezni in se ji kljub mučenju ne odpove, njena življenjska usoda ne bo imela več samo individualnega pomena, temveč bo prerastla njeno enkratno človeško tragedijo in postala simbol upora vseh ponižanih in razžaljenih. Seveda Prežihov lik s tem izgubi veliko svoje človečnosti in postane manifest zoper krivico, ki nas lahko prepriča, čustveno nas pa ne vzmehi več tako močno.

V prvem delu povesti nam pisatelj samo nakaže poznejšo Metino vlogo. Z mnogo večjo pozornostjo je oblikuje kot močno individualno osebnost, ki se kljub matri Ožbeju ne odpove. Ne ukloni se volji bogatih Karničnikov, a tedaj ne zaradi kakšnega višjega poslanstva, temveč kot ljubeča ženska, ki ji je ljubezen notranja potreba, ki ne more živeti brez ljubezni. »Čez naju dva je prišlo, da še vedela nisva kako. Meni je danes poglavitno samo to, da je Ožbej oče mojih dveh otrok, ki imata pravico do očeta, in da mi je Ožbej najbližji človek na svetu in da ga imam rada...«

Tudi v drugi ključni epizodi zgodbe, pri mučenju na gradu, je Meta prikazana kot neizkušeno dekle, ki verjame v človeško dobroto in še vedno upa, »da ima srd tega zakrnjenega človeka svoje meje«. Meta in Karničnik si stojita tu nasproti kot človeka, med katerima je osebno nasprotstvo, ki pa ščasoma dobi širši in globlji razmah, saj ju pisatelj oblikuje v predstavnika dveh nasprotujočih si slojev. Stari Karničnik sam zelo nazorno izpove svojo posestniško miselnost: »Ženiti se hočeš, kakor se na Karnicah doslej še nihče ni ženil. Moral bi povedati, da ne gre za posteljo, gre za Karnice! Karnice potrebujejo gospodinjstvo, ki so našega duha, ki Karnice razumejo, ki čutijo v sebi to, kar čutijo vse Karnice, vsaka brazda, vsaka globača, vse sleme... Tega duha pa Hudabivniki nimajo in ne premorejo imeti.«

Tudi Meta preraste svojo zgodbo in postane simbol Hudabivnikov, pa tudi vseh tistih, ki jih posestljajo Hudabivniki. Njena osebnost ima torej dve potezi: ljubezen, ki ostane čustvena, in prezir do Karnic, ki preraste Meto in jo spre-

meni v simbol odpora do tistega sveta, ki ga predstavljajo Karnice. V začetku zgodbe je ljubezen glavna črta Metinega značaja, pozneje pa na prvo mesto pride zaničevanje. Hkrati s tem spreminjanjem čustev se Meta izvije iz čisto elementarnega lika v idejno simbolnega. Pri sporu s Karničnicami na pokopališču nam jo pisatelj prikaže kot vzvišeno junakinjo, ki se nenadoma zave svoje moči in enakovrednosti nasproti Karničnikom: »Prevzelo jo je doslej nepoznano čustvo samozavesti, enakovrednosti, in to čustvo jo je navdalo s hladnim, vzvišenim prezirom.« Te zavesti pa ne doseže s postopnim psihološkim razvojem. Pisatelj je s tem Meto iz čisto individualnega tipa povzdignil v simbolični tip. Ko se poslavlja od svojih otrok, ki odhajajo drug za drugim od doma služiti, že ni več samo mati, saj jim ne daje le osebnih napotkov, temveč duhovni testament, veljaven za vse, ki so enaki Hudabivnikovi »žvoti«: »Zdaj greš v boj za kruh! Ta boj je težak, ali premagal ga boš, če ne boš pozabil, da si moj, da si Hudabivnikov...«

Parabola Metinega razvoja je tu sklenjena. Iz nebogljene dekleta se je razvila v žensko, ki svojemu skozi stoletja tlačnemu in zaničevalnemu rodu vceplja novo samozavest in voljo do odpora: »Kakor se samorastnik zgrabi z okolico, tako se morate tudi vi, Hudabivniki, zgrabiti z življenjem. Kjer stojite, poženite korenine. Ne dajte se teptati od drugih, ne prenašajte ponižno krivic, ali tudi vi ne prizadevajte nikomur, nobenemu bližnjemu kakih krivic.«

Vprašanje je, ali simbolični moment, ki ga je pisatelj posebno poudaril v tem monologu, ne škodi pripovedi kot zaokroženi umetnini in pisateljevi obdelavi Metine osebnosti. Medtem ko je Radmanca celovito obdelan tip, ki nam ga pisatelj prikaže v vsej klenosti in prvobitnosti, je Meta le ponekod enako dognana; drugod postane le sredstvo, ki ga Voranc uporablja, da nam izpove svojo idejo o nujnosti odpora proti družbenim krivicam. Kot umetniška kreacija je Metina osebnost nekoliko razdvojena. Z ene strani nam Voranc prikaže enkratno in otipljivo usodo ženske, ki nas presune s svojim upornim duhom in s svojim trpljenjem, z druge strani pa nam jo prikaže kot visok simbol, ki se iztrga iz svojega okolja in spregovori z besedami, katerim bi se lahko očitalo, da so nastale a posteriori, torej ne z Metinega, temveč s pisateljevega zornega kota. Seveda niso zato nič manj prepričljive; vedno se ne dajo popolnoma uskladiti z Metino življenjsko situacijo in v bralcu razblinijo prizadetost, ki je nastala pod vtisom njene osebne tragedije.

Pri obdelavi ženskih likov torej v Vorančevi zbirki »Samorastniki« ne najdemo velikih raznolikosti. Njihovo življenje izhaja iz prvobitnih nagibov, ki se kažejo v materinskem etosu, generični sli in boju za obstanek.

Prvi ženski lik se bori proti naravnim silam, ki ogrožajo goli obstanek njene družine. To je ženska, ki trpno sprejema svojo usodo in tudi njen boj ni posledica zavestne odločitve, temveč nujna sestavina njenega življenja. Radmanca se bori za pravico do samostojnega čustvenega življenja, ki ni uklenjeno v moralne predsodke. Gre za žensko, ki je tako polna notranje sile, da je življenje ne more streti. Tudi Meta hrani v sebi isto življenjsko moč, kakršna je značilna za Radmanco, a prav ta izrednost njene narave pisatelju nudi možnost, da iz nje ustvari vzvišen simbol upora tlačnih proti svetu krivic. Metin upor prevzame in potegne na svojo stran sosese, tako da postanejo Meta in njeni otroci kakor kvas, ki s svojo močjo podre staro in na ruševinah zgradi novo življenje.